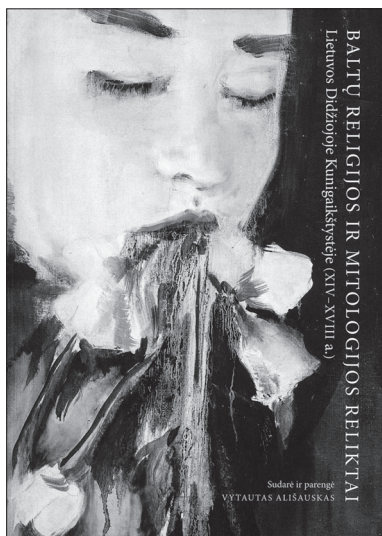

par humānās katastrofas novēršanu sadarbībā ar Latvijas valsts iestādēm” (771. lpp.). Tam var tikai pievienoties. Dažas sīkas kļūdas un atkārtotās faktiskā materiāla izklāstā nespēj mazināt izdevuma tiešām labo vērtējumu. Monogrāfija ar savu bagātīgo saturu, kā arī vizuāli atstāj vislabāko iespaidu un, bez šaubām, pieskaitāma Latvijas vēsturnieku pētnieciskajām vēltēm mūsu valsts simtgadei.

Valdis Bērziņš

Baltu reliģijas ir mitoloģijas relikvai Lietuvas Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.): šaltinių rinkinys. Sudarė ir parengė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2016. 476, [1] p. (*Baltu reliģijas un mitoloģijas relikti Lietuvas lielkņazistē (XIV–XVIII gs.): avotu krājums.* Sastādījis un sagatavojis Vītauts Ališausks)

Ir pagājuši trīs gadi, kopš lasītājiem ir iespēja iepazīties ar Viļņas Universitātes Filoloģijas fakultātes docenta (kopš 2018. gada – profesora), humanitāro zinātņu doktora Vītauta Ališauska sastādīto un sagatavoto avotu krājumu “Baltu reliģijas un mitoloģijas relikti Lietuvas lielkņazistē (XIV–XVIII gs.)”. V. Ališausks ir zināms kā vairāku Lietuvas kultūras vēstures jautājumiem veltītu publikāciju autors,¹ bet no 2008. līdz 2012. gadam viņš bija arī Lietuvas Republikas vēstnieks pie Svētā Krēsla.

Baltu mitoloģijas un reliģijas avotu zinātnisko izdevumu tradīcija aizsākās 19. gs. beigās ar poļu klasiskā filologa Antonija Mežiņska

¹ Sk., piemēram, viņa monogrāfijas: Vytautas Ališauskas (2009). *Sakymas ir rašymas: kultūros modelių tvėrmė ir kaita Lietuvas Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius: Aidai; Vytautas Ališauskas (2012). *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: tekstas ir kontekstai*. Vilnius: Aidai.

(*Antoni Mierzyński*) divsējumu veikumu “*Mythologiae Lituanicae Monumenta*”,² to turpināja 1936. gadā publicētais Vilhelma Manharta (*Wilhelm Mannhardt*) darbs “*Letto-Preussische Götterlehre*”.³ No 1996. līdz 2005. gadam Viļņā Norberta Vēļus (*Norbertas Vēlius*) redakcijā četros sējumos iznāca līdz šim apjomīgākais baltu reliģijas avotu un to komentāru krājums “*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*” (turpmāk – BRMŠ).⁴ V. Ališauska sagatavotais izdevums turpina šo tradīciju, taču tajā izmantotā pieeja vairākos aspektos atšķiras no N. Vēļus publikācijas.

Ievadā krājuma sastādītājs atzīst, ka baltu reliģija un mitoloģija, kas minētas virsrakstā, ir nodeva zinātniskai konvencijai. Šajā gadījumā tas ir nosacīts konstrukts, ar ko apzīmēt lietuviešu un latviešu senču “pasaules ainu” nevis kā vienotu sistēmu (kāda visdrīzāk nemaz nav pastāvējusi), bet kā “saplūstošu un atkal izplūstošu dzīvu veselumu daudzumu, ko veido dažādi saistīti elementi (dievības, mīti, rituāli, paražas, normas)” (14. lpp.). Lai arī oficiālās baznīcas apkarota, daudzveidīgās un mainīgās formās šī aina turpina pastāvēt arī gadsimtos pēc kristietības oficiālas ieviešanas, ar to mijiedarbojoties un iegūstot sinkrētiskas izpausmes.

Krājumā apkopoti 593 avoti – liecības par baltu reliģijas elementiem jeb reliktiem laika periodā no Lietuvas kristianizācijas sākuma 1387. gadā līdz 18. gs. pēdējai desmitgadei. 515 no šiem avotiem datējami ar 17.–18. gadsimtu. Viena daļa no tiem publicēta jau agrāk, taču dažādu iemeslu dēļ netika iekļauta BRMŠ, otru grupu veido jaunatklātu vai mazāk zināmu avotu pirmpublicējumi (galvenokārt no Viļņas, Krakovas un Romas arhīviem un bibliotēkām). Līdz šim publicēto, bet BRMŠ neiekļauto materiālu vidū ievērojamu daļu aizņem tematiskie fragmenti no Jozefa Kleijntjensa izdevuma “Latvijas vēstures avoti

² Antoni Mierzyński (1892). *Mythologiae Lituanicae Monumenta: Źródła do mytologii litewskiej*. Cz. 1: od Tacyta do końca XIII wieku. Warszawa: P. Szymanowski; Antoni Mierzyński (1894). *Mythologiae Lituanicae Monumenta: Źródła do mytologii litewskiej*. Cz. 2: Wiek XIV i XV. Warszawa: P. Szymanowski.

³ Wilhelm Mannhardt (1936). *Letto-Preussische Götterlehre*. Rīga: Latviešu literāriskā biedrība. Šis darbs, ko veido avotu fragmenti oriģinālvalodās un to komentāri, bija tapis vēl 19. gs. 70. gados, bet to pirmo reizi publicēja 56 gadus pēc tā autora nāves.

⁴ Norbertas Vēlius (sud.) (1996–2005). *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1–4. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Jezuītu ordeņa arhīvos”.⁵ Avoti ir sakārtoti hronoloģiskā secībā, nešķirojot pēc izcelsmes vietas vai kādiem citiem papildu kritērijiem.⁶ Tie ir publicēti oriģinālvalodās, bet latīņu, poļu un baltkrievu tekstiem sniegts tulkojums lietuviešu valodā. Dažviet avotus papildina nelielas anotācijas, un krājuma izmantošanu atvieglo personu, vietu un priekšmetu rādītājs.

Krājuma ģeogrāfiskajā tvērumā ietilpst ne tikai virsrakstā minētā Lietuvas lielkņaziste, bet arī Latvija – Kurzemes un Zemgales hercogiste un Livonijas daļas, kas īsāku vai ilgāku laiku atradās Polijas–Lietuvas valsts kopīpašumā. Vairāki avoti sniedz ziņas par etniski jauktajām, kā arī par slāvu apdzīvotajām lielkņazistes teritorijām (Smoļenska, Pinska, Mogiļeva u.c.), bet vienā no publicētajiem tekstiem ir runa par Ludzas igauņiem. Pēc sastādītāja domām, šāda materiālu atlase ļauj ielūkoties sarežģītajos etniskās un kultūras mijiedarbes procesos, kas šajā laikā noritēja aplūkojamajā ģeogrāfiskajā areālā. Ņemot vērā, ka baltu reliģiskie priekšstati nebūt neveidojās un nepastāvēja izolētā vidē, šāds solis ir tikai apsveicams, taču reizē liek arī aizdomāties par grāmatas virsraksta izvēles pareizību – aprobežojoties ar baltiem un Lietuvas lielkņazisti, krājuma saturu tas neatspoguļo gluži precīzi.

Atšķirībā no BRMŠ metodoloģisku apsvērumu dēļ šajā krājumā nav iekļauti protestantu avoti. Kaut arī tie sniedz būtiskas liecības par baltu reliģijas un mitoloģijas reliktiem, to specifika paredzētu atšķirīgu materiāla atlases kritēriju un principu piemērošanu.⁷ Tas ir arī viens no iemesliem, kādēļ krājumā neatrodam Kurzemes un Vidzemes luterāņu materiālus un avotus par prūšu reliģiju, kuru liela daļa nāk tieši no protestantu vides.⁸

Krājumā neparādās retrospektīvi vai sistemātiski rekonstruēti baltu reliģijas apraksti, kas bija sastopami vismaz kopš 14. gadsimta. Uzsvars

⁵ Jozefs Kleijntjens (sast.) (1940–1941). *Latvijas vēstures avoti Jezuītu ordeņa arhīvos*, I–II daļa. Rīga: Latvju Latvijas vēstures institūta apgādiens / Latvju grāmata.

⁶ Salīdzinājumam: BRMŠ materiāli atkarībā no tā, vai tie nāca no Prūsijas, Lietuvas vai Latvijas teritorijas, tika sagrupēti nošķirtos blokos.

⁷ Piemēram, protestantu avotos kā “pagānisma” un “mānticības” izpausmes nereti nosauktas katoliskas prakses un to elementi. Paraugš nekritiskai pieejai protestantu avotu atlasē ir Kārlis Bregžis (sast.) (1931). *Baznīcu vizitāciju protokoli: izraksti par jautājumu: Kristīgās ticības cīņa ar latvju tautas reliģiju*. Rīga: Valters un Rapa.

⁸ Citi argumenti, ko krājuma sastādītājs nosauc par labu prūšu materiālu neiekļaušanai, ir Prūsijas un Lietuvas lielkņazistes politiskā un kultūras nošķirtība un pašas prūšu reliģijas savrupais raksturs, kura aizsākumi meklējami vēl pirms baltu kristianizācijas.

ir likts uz avotiem, kuros atspoguļotas laikabiedru liecības par viņiem pieejamām reālijām. Izcelsmes ziņā to lielākā daļa nāk no Katoļu baznīcas institūcijām, un, kā jau ierasts, to vidū dominē Jēzus Sadraudzības materiāli. Pēc savas formas tie ir pastorālā darba rezultātu apkopojumi, jezuītu rezidenču un kolēģiju vēstures, ievērojamu garīdznieku nekrologi, draudžu vizitāciju protokoli, tā dēvēto tautas misiju apraksti, draudžu dibināšanas (fundācijas) akti, bīskapu relācijas u.c. Daži no tiem, kā, piemēram, ar 1736. gadu datētais Latgales jezuītu misionāra Teofila Kveka (*Kweck*) dzīves apraksts (353.–358. lpp.), sniedz detalizētus tautas tradīciju aprakstus, iekļaujot tajos vietējo valodu leksikas elementus, citur reliģijas elementi apzīmēti, izmantojot klasiskās literatūras un mitoloģijas kategorijas, mirušo garus jeb veļus latīniski dēvējot par *lemures*, mājas dievības – par *penates* u.tml. Līdzās šāda veida avotiem krājumā lielā skaitā apkopotas liecības, kurās baltu reliģijas relikti ir minēti tikai vispārīgā veidā, visbiežāk – kā “māņticības”, “burvestības”. Raksturīgs piemērs (un tādu krājumā nav mazums) šādam konkrētības trūkumam ir fragments no datu apkopojuma par jezuīta Juzefa Butoviča darbību Borhu misijā Preiļos 1760. gadā: “*Absterriti a divinationibus 6*” – “No burvestībām novērsti 6” (389. lpp.). Paši par sevi tādi fragmenti nav diez ko informatīvi, taču kopumā tie ļauj izsekot “māņticību” izplatības dinamikai un ģeogrāfiskajām robežām.

Liela daļa publicēto avotu zinātniskajā aprītē ir ieviesta pirmo reizi, un pat tad, ja tie radikāli nemaina mūsu priekšstatus par baltu reliģijas likteņiem pēc Livonijas un Lietuvas kristianizācijas, daži no tiem izgaismo līdz šim gandrīz neievērotas parādības. Kā piemēru var minēt avotus, kas vēsta par Viļņas diecēzes Sloņimas dekanāta Jeļnas draudzes iedzīvotāju grupu, ko 17. gs. otrās puses un 18. gs. sākuma avoti sauc par *Stara Litwa* (t.i., Vecā Lietuva) jeb jātvīngiem (219., 268., 272. u.c. lpp.). Pētnieku redzeslokā šī grupa, kuras reliģiozitāte raksturojama kā pagānisko, katoļu, pareizticīgo un uniātu tradīciju sajaukums, nonāca pavisam nesen.⁹

J. Kleijntjensa savāktie jezuītu ordeņa dokumenti ir samērā labi pazīstami un līdzās citiem vairākkārt izmantoti arī pētījumos par latviešu

⁹ Sīkāk par šo jautājumu sk.: Vaida Kamuntavičienē (2012). Jelnios parapijos gyventojai XVII a. (“Stara Litwa”, arba jotvingių pėdsakais Vilniaus vyskupijoje). *Lietuvos istorijos metraštis*, 2011, 2, p. 21–30; Vaida Kamuntavičienē (2015). The Religious faiths of Ruthenians and old Lithuanians in the 17th century according to the records of the catholic church visitations of the Vilnius diocese. *Journal of Baltic Studies*, vol. 46, no. 2, pp. 157–170.

senajām tradīcijām.¹⁰ Var izteikt cerību, ka šeit publicētie materiālu fragmentu lietuviešu tulkojumi tos padarīs mazliet pieejamākus arī tam ieinteresētu personu lokam Latvijā, kam oriģinālu latīņu valoda ir šķērslis to labākai izpratnei. Bez tiem krājumā lasāmi izvilkumi no dažiem Latvijas vēstures kontekstā mazāk zināmiem un nepublicētiem avotiem, ko turpmāk varēs izmantot ne tikai latviešu reliģisko priekšstatu izziņāšanas kontekstā, bet arī institucionālās baznīcas vēstures pētījumos. Piemēram, Pašiausē kolēģijas 1675. gada *litterae annuae* ziņojumā aprakstīts, ka Jelgavas misionāri Kurzemes robežās uzgājuši vairākus ciemus, kuros ik pa diviem gadiem iedzīvotāji upurēja vērši, bet tā asinis izlēja tuvējā pakalna virsotnē un bagātīgi dzīvoja. Sievietes pēc tam mājās pārnesa kādu upurētā vērša asinīs mērcētu zāliti, kas, kā uzskatīts, palīdzēja pret lopu kaitēm. Šis svinības vietējo valodā sauktas par *atsaitām* (*Atsaitas*) (239. lpp.). Pašiausē kolēģijas materiāli, kas ir saglabājušies Jēzus Sadraudzības vēstures arhīvā Romā, ir svarīgs avots Jelgavas jezuītu misijas agrākā un J. Kleijntjensa publicēto materiālu neaptvertā posma rekonstrukcijai. No citiem avotiem nosauksim Daugavpils jezuītu kolēģijas 1748.–1770. gada *Fructus spirituales* jeb pastorālās aprūpes darba rezultātu apkopojumu, kas salīdzinājumā ar jau zināmajām Daugavpils jezuītu atskaitēm *litterae annuae* sniedz nevis kopējus gada garumā uzklautāto grēksūdžu, nocirsto elku koku u.tml. skaitļus, bet piesaista tos konkrētām apkaimēm – misijām vai muižām – un misionāriem.¹¹ Kāda vietējo zemnieku “mānticība”, kas saistīta ar olu aprakšanu mājas stūros (388. lpp.), ir minēta Kaunatas jezuītu misijas saimniecisko dokumentu apkopojumā par laika posmu no 1748. līdz 1776. gadam.¹²

Par spīti visumā teicamam redaktora un tulkotāja darbam, krājumā diemžēl ir atrodamas gan drukas kļūdas, gan atsevišķas neprecizitātes. No tām, ko sastopam ar Latvijas teritoriju saistītos avotos, minēsim dažas. Livonijas mantziņa Rika (*Ryk*) īpašumā esošā Piļcine (oriģinālā – *Pylcin*) lietuviešu tulkojumā kļūdaini identificēta kā Piltene (386. lpp.). Misionāra T. Kveka dzīves apraksta latīņu oriģinālā pie Krievijas robežām minēti latviešu vidū mītošie ienācēji “*ex Islandia*”, kas tiek dēvēti

¹⁰ Vēl pirms šo avotu iznākšanas drukātā veidā ar J. Kleijntjensa atļauju tos savā darbā “Latviešu buramie vārdi” (1939–1941) kā pirmais izmantoja Kārlis Straubergs.

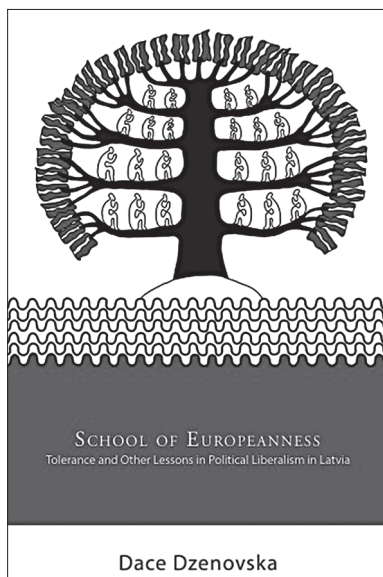
¹¹ Avota oriģināls glabājas Viļņas Universitātes bibliotēkā, VUB F13-177.

¹² Viļņas Universitātes bibliotēkā, F5-F-32513. Avota nepublicētajā daļā ir arī informācija par jezuītu līgumiem ar viņu kalpotājiem (ērgelnieku, dažādiem amatniekiem u.c.) un Kaunatas misijas inventārs, kurā atrodams gan misionāru rīcībā esošo grāmatu, gan pieliekamajā kambarī glabāto garšvielu saraksts.

par *čuhnām*. Skaidrs, ka te runa visdrīzāk ir par Ludzas puses igauņiem, par ko liecina uz viņiem attiecinātais un somugrus apzīmējošais etnonīms, bet *Islandia* acīmredzot ir sagrozījums no *Estlandia*. Tomēr lietuviski bez jebkādiem komentāriem šis toponīms tiek pārcelts kā *Islandija* – Islande (358. lpp.). Turpat piezīmē misionāra T. Kveka izcelsme, kas latīniski apzīmēta ar vārdu *Livo*, šajā kontekstā – livonietis, maldinoši lietuviskota kā *lyvis* – lībietis.

Bez šaubām, krājums sniedz plašu un vērtīgu ieskatu lietuviešu un latviešu zemnieku tradicionālās reliģijas izpausmēs jaunajos laikos. Tomēr materiālu tematiskā daudzveidība, to daļēja pārklāšanās, atkārtotāšanās un fragmentārais raksturs kombinācijā ar izvērstu komentāru un analīzes trūkumu liek šo krājumu uztvert vairāk kā norāžu kopumu vai sagatavi kādiem nākotnē, cerams, sagaidāmiem pētījumiem. Tas ir arī atgādinājums par to, cik daudz vēl ir darāms, apzinot līdzīga rakstura dokumentālās liecības tepat Latvijā.

Reinis Norkārklis

Dace Dzenovska. *School of Europeanness: Tolerance and Other Lessons in Political Liberalism in Latvia*. Ithaca: Cornell University Press, 2018. 255 p. ISBN 978-1-5017-1115-2 (Dace Dzenovska. *Eiropēiskuma skola: Iecietība un citas politiskā liberālisma mācības Latvijā*)

Dace Dzenovska ir Oksfordas Universitātes asociētā profesore Migrācijas, politikas un sabiedrības pētniecības centrā. Monogrāfijas pamatā ir viņas antropoloģijas doktora disertācija, kas aizstāvēta Kalifornijas Universitātē Bērklījā

2009. gadā (interesenti var ar to iepazīties interneta vietnē: <https://escholarship.org/uc/item/7rb615r4>). Lai arī izmantoti to pašu lauka